

7. Словник української мови. — К., 1970–1980. — Т. 1–11.
8. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка — М., 1958. — Т. 1–3.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — М., 1964–1973. — Т. 1–4.
10. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky. Koncové partikule / Sest. F. Kopečný. — Praha, 1973

В. Г. ТАРАНЕЦЬ. Етнос і мовна домінанта (до витоків української мови)

1. Етнос — історична категорія. Під етносом розуміється угруповання людей, що характеризується усвідомленням спільного походження, має свою мову, звичаї, відмінні особливості культури і психіки [9]. Серед етнічних ознак провідне місце займає мова. Незаперечним є факт, що людське суспільство і мова взаємопов'язані і не існують одне без одного. Цьому свідчать історичні факти. Зникли пруси як етнічне угруповання, немає в даний час пруської мови. Півтори тисячі років тому в Причорномор'ї проживали численні готські племена, натиск гунів зі сходу примусив їх переселитися на захід. Розгромивши Римську імперію і заснувавши там свої королівства, готи з часом змішалися з місцевим населенням, романізувалися, що й призвело до зникнення і мови, і племені як егносу. В той же час ті готи, що залишилися в Криму, довгий час зберігали свою мову і своє етнічне походження. Очевидно, що мова є однією із основних ознак етносу і виступає його домінантою.

Зародження етносу відбувається одночасно з зародженням і становленням мови. Відносно слов'янських мов вважається, що вони появились в результаті розпаду індоєвропейської прамови, який приходить десь на IV тисячоліття до нашої ери. З цього часу припускається і зародження слов'янського етносу. По аналогії сучасні слов'янські мови беруть свій початок з часу розпаду слов'янської прамови. В славістиці вважається прийнятим, що східнослов'янські мови, в тому числі українська, вийшли із давньоруської мовної спільноти [8]. При такому підході приймається, що з цього часу бере свій початок і український етнос. Правда, на сьогодні є думки про те, що природа українців більш давня і вона сягає часу Трипілля [3], а мова минулого — це санскрит. На наш погляд, такий розгляд розвитку генеалогічного мовного дерева не

відповідає фактам мов, у зв'язку з цим хочеться викласти свою точку зору на поставлене питання. Звернемося спочатку до питання зародження праслов'янської мови.

2. У славістиці, і взагалі в сучасній індоєвропеїстиці, прийнято, що спочатку існувала єдина індоєвропейська прामова, після розпаду якої витворилися окремі гілки мов типу слов'янських, германських, балтійських і т. ін. Реконструкція мови-основи проводиться, виходячи із принципу, що ту чи іншу її властивість утворюють лише ті мовні явища, які притаманні більшості мов. Все те, що характерно для багатьох мов, приймається як типова риса прамови, а інші, відмінні від такої «норми» мовні факти просто відкидаються або ж робляться різні спроби їх пояснити і тим самим втиснути ці «відхилення» в прийнятій реконструкції. До таких відхилень у славістиці відносять так званий «закон відкритого складу». Суть його полягає в наступному: після розпаду мови-основи індоєвропейські закриті склади перетворюються в слов'янських мовах у відкриті під впливом висхідної сонорної звучності, яка набуває свого максимуму на наступному голосному. Тому, наприклад, в старослов'янських текстах представлені лише відкриті склади. Це явище притаманне лише слов'янським мовам, в інших мовах воно у такому вигляді не проявляється, і пояснити це явище вчені не можуть. Оскільки в історичний час у більшості мов представлені закриті склади, то вважається, що в слов'янських мовах має місце відхилення від цього правила. І тому слов'янський матеріал при реконструкції слів має другорядне значення або й зовсім не враховується. Більше того, виходячи з такого розуміння здійснюється реконструкція словоформ у слов'янських мовах. Наприклад, реконструюються праформи у вигляді, наприклад, псл. **bergъ* (виходячи із двн. *berg*, вірм. *berj*), а не **bregъ* або **beregъ*, які представлені в слов'янських мовах; псл. **orbota* (із двн. *arbeit* і т. п.), а не **robota*, як дає слов'янський матеріал. Подібні реконструкції були виконані індоєвропеїстами ще в XIX столітті під впливом германістів, які переважали в той час серед компаративістів [7: 182]. Звідси бере свій початок термін індогерманські мови, що до сьогодні вживається в Західній Європі паралельно з терміном індоєвропейські. Ще й сьогодні звучить на конференції думка, що старослов'янська мова нічого не дає для реконструкції індоєвропейської прамови [див. ВЯ, 1999, № 1, с. 72]. Насправді ж, виходячи з наших досліджень, у слов'янських мовах є прадавні архаїчні явища, які вже втрачені в інших мовах. До цих явищ відноситься «закон відкритого складу». Наші дослідження показали, що мови зароджувалися, виходячи із фізіологічних властивос-

тей звукотворення, і перші фонематичні протиставлення накладалися саме на ці особливості. Оскільки фізіологічний склад має структуру відкритого складу, то саме такі склади і мали місце в період існування ранньоіндоєвропейської прамови. Таке розуміння ми зустрічаємо в працях Г. Боргштрема, А. О. Білецького, В. В. Мартинова, Г. Гірта, Е. А. Макаєва. В результаті нашого спостереження давні германські мови досить часто мали в своїй більшості відкриті склади і реконструкція германських сполучень приголосних дозволяє також відтворити структури такого ж типу [4]. Таким чином, у слов'янській прамові присутня архаїчна фонетична риса, що бере свій початок з часу існування індоєвропейської прамови. Повертаючись до питання етносу, необхідно визнати, що предки слов'ян говорили на мові, яка збереглася тільки у них. Тобто, можна говорити, що слов'янський етнос бере свій початок із часу існування індоєвропейської прамови. Про це свідчить розглянута вище діакронічна константа. Досить важливою мовною домінантою в цьому випадку виступає фонетичне явище відкритого складу. Цікаво зазначити, що подібне розуміння славістами питання реконструкції праслов'янських форм має також місце по відношенню до тих слов'янських мов, які представлені окремими реліктовими явищами. Серед них знаходиться і українська мова.

3. Показовою у цьому відношенні є фонетична особливість в українській мові, яка відома під назвою «протетичні приголосні *w* і *h*», природа якої спірна і до кінця не в'яснена. У більшості слов'янських мов на початку слова представлений голосний, проте в цих же словах в українській мові і часто в лужицьких має місце приголосний *w* або *h*. Наведемо два приклади: 1) укр. *він*, рос. *он*, блр. *ён*, др. *онъ*, стсл. *онъ*, а також початкове [o] виступає в споріднених формах в п., ч., слц., болг., м., схв., слн., у вл. *wон*; в інших індоєвропейських мовах в анлауті представлений також той чи інший голосний, лише в деяких германських мовах цей голосний прикривається приголосним *h* (пор.: двн. *er*, *her*, англ. *he*, дсакс. *he*, *hi*, дісл. *hann* зі значенням 'він') [1, т. I: 400; 11: 265] і тому реконструюється псл. **онъ*; 2) укр. *вухо*, блр. *вуха*, р. *ухо*, голосний [u] засвідчений в болг., п., ч., слц., схв., слн., др., стсл., в той же час інші форми мають місце у вл. *wucho*, нл. *husho*, реконструюється форма пс. **uxo* < **ouso*. Початковий голосний представлений також в гот., двн., дангл., ісл., ав., гр., лат., проте в перс. *hōš*, алб. *vesh*, курд. *guh*, а також у споріднених словах зі значенням 'слухати': двн. *horan*, гот. *hausjan*, англ. *hear*, шв. *hora* [1, т. I: 441; 10, Bd. 7: 272]. Якщо розглянути й інші приклади, то

в діалектах української мови можна зустріти паралельні варіанти, як, наприклад: *орати* — *горати* — *ворати*, *осінь* — *госінь* — *юсінь*, *озеро* — *гозеро* — *возеро*, *гострий* — *вострий* та інші [2]. Наведені вище приклади та інші подібні випадки свідчать, що в українській мові на початку слова представлені варіанти приголосних [h] або [w]. Ці ж приголосні у відповідних споріднених словах зустрічаються в інших індоєвропейських мовах, що дає нам право реконструювати для праслов'янської мови такий варіант кореня як **h^wucho*, **h^wonъ*, в яких початковий складний приголосний вийшов із лабіовелярного іє. **k^w*, який мав місце в мові-основі [5; 6]. Серед східнослов'янських мов лише в українській (частково в південних білоруських діалектах) має місце це фонетичне явище [8: 296–303], яке несе в собі архаїчну рису індоєвропейської прамови. Серед інших слов'янських мов подібні риси представлені лише в лужицьких. Цей приклад свідчить, що в праслов'янській мові були діалекти і це не була єдина мова, як і індоєвропейська, реконструйовані слова котрих зводяться дослідниками до єдиних коренів. Тут уже мали місце варіанти коренів, а значить були в наявності окремі діалекти. Серед них необхідно назвати діалект, який уже мав у собі деякі особливості української мови, тобто існувала українська мовна домінанта. Таким чином, можна з упевненістю сказати, що зародження української мови відбувалося не пізніше існування праслов'янської мови і мало місце в час розпаду індоєвропейської прамови. Це був час існування трипільських землеробів, і на цей час можна віднести зародження української мови і зародження спільноти, що говорила на цьому праслов'янському діалекті. Можна вважати, що український етнос бере свій початок з часів існування жителів Трипілья.

4. Розвиток фонетичної системи мови в цілому показує, що в ній постійно відбуваються процеси, які призводять до зміни енергетичної структури мовленнєвих одиниць — складу, слова, синтагми і фрази. Як показали наші дослідження, енергетична структура відображає фонетичні особливості і тенденції зміни одиниць мови [4]. Кожен мовний зріз свідчить про особливий стан такої структури, який суттєво відрізняється від попереднього періоду даної мови і тим більше від енергетичної структури іншої мови, навіть близькоспорідненої. Енергетичні системи двох мов у принципі несумісні. Звідси можна зробити висновок, що ніколи не може бути злиття двох мов на фонетичній основі. Конвергентні процеси можуть активно проходити на лексичному рівні, частково на морфологічному, і ніколи не буде фонетичного злиття і утворення якоїсь «усередненої» вимови, яка б увібрала в себе особливості мов-субстратів.

Все вищезазначене базується на прийнятті положення про мовну домінанту як ознаку давнього існування етносу. Наявність суттєвої мовної риси, її **архаїчність** та **відмінність** від інших мов може бути ознакою зароджуваної мови, а значить і витоків відповідного етносу. В українській мові такою ознакою є так звані протетичні приголосні, досить архаїчні і притаманні у такому вигляді перш за все цій мові. Одна ця ознака уже свідчить, що не пізніше IV тисячоліття до нашої ери жили предки української мовної спільноти, а значить і українського етносу.

1. *Етимологічний словник української мови* / Гол. ред. О. С. Мельничук. — К., 1982. — Т. 1.
2. *Матвіяс І. Г.* Українська мова і її говори. — К., 1990.
3. *Петров В.* Походження українського народу. — К., 1992.
4. *Таранець В. Г.* Энергетическая теория речи. — Киев-Одесса, 1981.
5. *Таранець В. Г.* Рефлекси індоєвропейського *k^w- в слов'янських мовах // Слов'янський збірник. — Одеса, 1996. — Вип. 1.
6. *Таранець В. Г.* До питання про протетичні [w, h] у слов'янських мовах // Матеріали міжвузівської міжнародної наукової Кирило-Мефодіївської конференції 26–28 травня 1996 року. — Одеса, 1996.
7. *Топоров В. Н.* Индоевропеистика // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990.
8. *Филин Ф. П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк. — Л., 1972.
9. *Хоменко М.* «Етнос» чи «етнічність»? (До питання пошуку базової категорії сучасної етнології) // Етнічна історія народів Європи. 36. наукових праць. — К., 1999.
10. *Duden. Bd. 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache.* — Mannheim — Wien — Zürich, 1963.
11. *Skeat W.* An Etymological Dictionary of the English Language. — Oxford, 1983.